

ZAHARRAK BERRI, EUSKARAREN BIZIGARRI

Andres Urrutia Badiola

Eguerdi on guztioi!

1. ALDEZ AURRETIKOAK

Bizitzan ez da sarri gertatzen egun zuen aurrean ikusten duzuen, alegia, behinola maisu eta ikasle izanak, gero adiskide eta lankide izatea. Hogeita hiru urte geroago, halakoxea da Adolfo Arejita eta nire artekoa. Menturaz, ez berak, ezta nik neuk ere, ez genuen uste halako atakan ikusi beharko genuela gure burua, bera hizlari eta ni erantzule, bere sarrera-hitzaldian, non eta Euskaltzaindian, eta, gainera, Bilboko udaletxeko areto eder honetan.

Izan ere, 1982. urtean izan nintzen Adolforen ikasle, Labayruren Udako Ikastaroan. Gaia, *Euskal testu zaharrak*; testu-liburua, Koldo Mitxelena *Textos Arcaicos Vascos* aurkiezina, Minotauoren argitalpenean; lekua, Derioko eliz mintegia; eta jagole, hobe ez, Ander Manterola. Albo-albotik, bera ere irakasle, Karmelo Etxenagusia, Iparraldeko idazleen isilpekoak agerian jartzen zizkiguna, gure harridura eta gozamenerako. Lantzean behin, Xarritton ohar-tua ere, gure irakasle, idatziz ez ezik, mintzoz ere mugaz haraindiko euskara gozoaren doinuak ezagutu ahal genitzan.

Bandera eta goiburu genuen Mikel Zarate zenaren asmoa eta gogoia, Ander Manterolak biziberritua eta ondua. Jakina denez, *Dakigunetik ez dakigunera* gindoazen, gogotsu eta asmotsu, gure burua euskaldun egiteko konbentzimendu osoarekin. Belaunaldi bateko kide ginen, eta, bistan da, ikasle izan ginenok, gerora ere, alegia deus ez, irakasle izateko tenorean ikusi genuen gure burua. Horrek eman zidan parada ezin hobea bertara urtero-urtero hurreratzen ziren hainbat lagun ezagutzeko, egun euskalgintzaren barruan egile esanguratsuak direnak. Inoizkorik beteenean ari ginen hantxe, udako uztailaren sargorian, euskara batuaren nondik norakoak aztertzen, nor bere herriko euskal xehetasunak garatzen eta barruratzen... betiere, elkarrekiko harremanetan, kantu, bertso eta antzerkirako abaguneak bilatzen.

Arkadia pozgarri artan, alabaina, baziren une larriak eta estuak, batik bat, azterketa-ordua iristen zenean, bigarren astearen hondarrean. Gero, azken egu-

nean, berriro ere, umoretsu eta alaitsu, norbaitek txistua ikasgaien zorrotik atera, eta hara non, ostera ere, musika eta dantzaren alaia, *datorren urte arte* amultsua elkarri esanez, bazkalondo adiskidetsuan.

Horraino testuingurua. Testua, aldiz, bestelakoa zen, Adolfo Arejitak beti-beti zehatz eta ardura handiko irakasle moduan agertu zuelako bere burua. Bera susperle, aukera izan nuen, *Idatz&Mintz* aldizkarian nire lehen testuak argitaratzeko. Ondo gogoan dut haren erantzuna, nik bidalitako materialari buruz: «... Andres Urrutia, harako abokatu euskaltzalea...». Esan gabe doa harrezkero ere maiz izan garela hizlarikide, ikerkide, bazkide, bultzakide... eta, ororen gainetik, irizkide eta adiskide. Ez beza inork pentsa horretan joera makurrik eta soberaren zantzurik. Ikus beza edonork euskalgintzarako lerrakera bertsua, eta euskara eta euskal kulturari dagokion egoeraren diagnostiko parekatsua.

Bagenituen horretarako osagai erkideak. Biok bilbotar izan, eta bi-biontza erakargarri eta erakusgarri zen halako aldarte eta iritzi zabala, Bilbon suertatu diren kultura-aldaketen erakusle. Amak maistrak genituen; herri txikieta-ko familia eta mintzaira euskalduna ere esku betean, gure gurasoak gerra osteko bilbotar etorri berriak baitziren. Gu geu, aldiz, bilbotar ginen jaiotzez, eta bagenekizkien gure hiriak zituen aspaldiko tradizioak, euskalduna zein gaztelaniaduna. Azkue zein Unamuno geure-geureak genituen, G. Aresti eta M. Zarate geureganatzen genituen bezalaxe. Funtsean nabarmen zitzaigun, Francoren Bilbo itogarri hartan, kulturaren premia eta beharra.

Ez gara gu Bilboko giro horretan hazitako bakarrak, gurekin batera baita, Euskaltzaindian bertan, Xabier Kintana adiskidea, euskara gogoz bereganatu zuena, bere bilbotartasunaren seinale zalantzagabekoa. Horra hor hiru euskaltzain oso bilbotar, eta horra hor, adiskidetasunean, Kristo, Indautxu eta Zabalbideko kalekumeak, Bilboko udaletxean baturik, euskaraz eta arabiar areto ederrean. Baten batek esan bezala: *Berrogei urte eta gero hau!*

2. ADOLFO AREJITAREN NONDIK NORAKOAK

Derioko eliz mintegian ikasi ondoren, Deustuko Unibertsitatean atera zuten lizentzia, Filologia Erromanikoan. Harik aurrera, Adolfo Arejitak bere lehen urratsak orduko euskal komunikabide urrietan eman zituen. Urte luzeetan Adolfo Arejitaren ahotsa izan zen Bizkaiko Herri Irratiaren bozgorailu egokia, hamaikatxo elkarrizketa, programa eta ospakizunetan euskararen oihartzuna aldarrikatzen zuena, eta, areago, euskararen lekukotza bizia zekarrena, euskaldunen aho-mihietan.

Bazen horretan ezkutuan eta baztertuta zebilen tradizioa. Bazen, zernahi gisaz, tradizio hori berriztatu beharra. Hartara jarri zen gazte-andana, Adolfo bera tartean, arestian aipatu legez, Deustuko Unibertsitatearen ikasgeletan Filologia Erromanikoaren azpian euskarari ere berea eman nahian. Jakitun zineten garai hobeak etorriko zirela, eta, horren esperantzan, bakoitzak bere aldetik, osteran-

tzeko ekimenetan lotu zenituzten zuon indarrak. Hitz batez esateko, horretara lanazaletu zineten, euskalgintza bete-betean. Deustuko Hizkuntza Eskola Ofizialaren ahaleginak ere, aparte ez, egun hemen zaudeten askoren biografian.

Aldi berean, Labayru Ikastegiko ikastaroak. Harrezkerokoagoa, Deustuko Unibertsitateko eskolak eta doktorego-tesia, Labayru Ikastegiaren euskarar-arloaren ardurarekin batera. Euskararen inguruan morfojoskera eta lexikografia ikertu, aztertu, irakatsi eta horretarako lantaldeak kudeatu ere bai, ikuspegi hori sarri-sarri uzten baitugu bazter euskalgintzan. Ezin alboratzekoak berak moldatu dituen euskal idazle askoren lanak atontzea eta argitaratzea. Hori dugu ezinbestekoa, ikerketa sendo baterako noraezeko eta nahitaezkoa dena.

Ez dira atzo goizekoak Adolfo Arejitaren eta Euskaltzaindiaren arteko harremanak. Euskal Gramatika Batzordekide izanari gehitu behar zaizkio ha-maikatxo neke eta buru-hauste, egile berrien literatura-lanak epaitzeko, ma-haikidetzaz gozo bezain astunetan.

Norbaitek galdetuko balit zein izan den eta zein den egundaino ere zure ekimenaren ardatza, zalantza-ñimiñorik gabe erantzungo nioke zuk zerorrek gure aurrean erabili dituzun hitzekin: *Gure tradizioari ze etekin atera*. Horra hor, nire ustez, zure ahaleginen eta egitekoen giltza eta gakoa.

Dena delako hori ez da, horratio, zeregin laburra, aspalditik baitabil gure artean arrangura zaratatsua, mundu berriaren teknologia gero eta zabalago zai-gun neurrian. Gibelamendu eta atzerakuntzaren mamuak ikusten ditugu, beste behin ere, gure artean, euskarak aukera historiko honetan aurrerabide egokia egin dezan. Bada, hor bazterretan, euskara bera lantzeko asmoa agertzen due-nik ere, inolako aurrerakinik ez balego bezalaxe. *Utikan!* esango du horrek behin, birritan, hiru aldiz ere, aurreko guztiak kareletik bota arte. Zurea, berriz, beste haritik dator, argi ikusten baituzu, zehatz erakutsi duzunez, teknika berriak euskararen zerbitzuko jarri behar direla, teknika hutsa arimarik gabeko jostailu hutsala baita, eduki sendorik eta ondo galbaheturik ez badauka.

Hara, Adolfo, zuri entzuten nengoen bitartean, etekinak ateratzeko gintza horretan murgildu dut nik ere nire burua, zuri entzun ahala, burura etorri bai-tzait bestelako kontu bat, hots, euskararen ahozkotasan klasikoak baliatu beha-rra. Bada hor erretorika jori eta paregabea, hitzetik hortzera eramaten gaituena premiazko dugun horretara. Egin-eginean ere, ez gara oraindik gauza izan erre-torika zaharra, sermoiena, hain zuzen ere, gureratu eta gure irakasleei erakus-teko, lagungarri ez ezik, baliagarri eta gozagarri izan dakien ikasgelan zein osa-gai didaktikoetan. Berba batez, egiteko dugu Mendebaldeko Europaren herri gehienek egin dutena, gure euskararen hitz-jario erlijiosoa laikotu eta zabaldu, jendaurrean euskaraz hitz egiteko ardura dutenen artean behinik behin.

Bestera esateko, katalan hizkuntzaren eremuan inoiz plazaratu dena:

Seria molt important, per als doctorands, que hi hagués unes proves, una revàlida que permetés valorar la capacitat d'eloqüència i la capacitat de verba-

lització d'un professor. Als països protestants han tingut 'enorme sort que, per tradició secular, els professors unibersitaris han copiat els models de la prèdica. A Amèrica i a Anglaterra els professors són habitualment excel·lents pel que fa a aquesta qüestió de la capacitat de comunicació. Són d'una eloqüència extraordinària. L'exegesi bíblica i el sermó, en aquests països tenen una gran importància. La importància d'aquesta tradició es troba no solament en l'àmbit universitari, sinó també en el polític, en el parlamentari..., cosa que aquí no tenim. Al que vol ser professor universitari, l'hauríem d'ensenyar a «discursar». S'ha de saber engrescar els estudiants (1).

3. BILBOTARREN TRADIZIOA: AITA JUAN MATEO ZABALA GOGOAN

Horretarako, bistan da, behar-beharrezkoa da hainbat baliabide lexiko, sintaktiko eta gramatikal ekartzea. Zuk zerorrek batzuk aipatu dituzu. Nik neonek beste batzuk gogoratuko ditut, testu idatzizko zein ahozkoetan zokondoan utzi ezinak direnak. Horretarako erabiliko dut harako idazle bilbotarra, Aita Juan Mateo Zabala (1777-1840), berarengan biltzen baitira, bi mende lehenago, zugar aukeratu ditugun ezaugarriak eta zertzeladak.

Hura ere bilbotarra zen, gurasoak bizkaitarrak baziren ere. Hura ere, zu eta hainbat bilbotar bezalaxe, familia elebidunekoa, euskararen eta gaztelaniaren jabe ziren horietakoa. Harengan ere, zure kezka bera, euskara noranahi eta nonahi zabaltzeko eta barreiatzeko, ikerketa eta azterketaren bidez. Harentzat ere, zure moduan, euskara mintzagai ederra, pulpiturik pulpitu, euskal herritarrei sermoien bidez fede katolikoaren mezua adierazteko.

Aldi nahasian bizi behar izan zuen hark, eta Bilbotik gazterik joan arren, fraide gaia Bilboko euskararen lekukoa dugu (2). Haren eskutik ezagutu ziren euskal letretan alegiak eta fabulak, lan bibliografikoak, eta, batez ere, *El verbo regular vascongado del dialecto vizcaíno*, bera hil ondoren Donostian argitaratu zena.

Haren testuetan, zure esanaren arabera, hamaikatxo xehetasun ditu lexiko, gramatika zein estilistikaz, egun ere baliagarri izan daitezkeenak. Aipa ditzadan batzuk, gure belarrietan bitxiak esan arren, euskararen izateari erro-errotik dagozkionak.

(1) LLOVET, JORDI: «Amb vocació d'humanista», *Serra D'or*, juny 2002, 510. zk, Montserrat.

(2) VILLASANTE, LUIS: *Aita Juan Mateo Zabalaren Sermoiak (I)* Real academia de la Lengua Vasca/Euskaltzaindia. Bilbao 1996, XI. orr. : «15 urte zituela frantzizkotar Ordenako habitua hartzen du eta Nobizioadua egiten. Non? Ez dakigu. Aita Larrinagak dioenez, Bilbon ez zuen hartu habitua, beste komenturen batean baizik. Apaizgorako ikasketak ere Bilbotik kanpo egin zituen, Kantabriako Probintzi barruko etxe-komentuetan, hots, erderaz egiten zen herrietako komentuetan. Zein herritan, ordea? Ez dakigu. Orduñan? Gasteizen? Edo Arabako beste komenturen batean? Ez jakin. Dena den, berberak esaten du orduan dorpetu eta atzeratu egin zela euskeraz.

Haren sermoien lehen liburukia dut gidari, Aita Luis Villasantek paraturiko argitalpenaren bidez. 1996. urtean agertu zen, Euskaltzaindiaren Euskararen Lekukoak bilduman.

3.1. Lexikoa

Lexikoaz denaz bezainbatean, egun ezezagun zaizkigunak:

Damuaria (11.or.)

Lotsaria (67 . or.)

Alaguina: Ta berean dagozan gauzac iñurri bacar bat alaguiña bere ez-tirian (66. or.)

Laguntegui: asi yacan laguntegui andi bat deadarca eske (73. or.)

Disimilazioaren bidezkoak: *arpelic* (232. or.)

3.2. Morfojoskera

Deklinabidea

Guisasemeac guisasemeetara (8. or.)

Emacumeac emacumeetara (8.or.)

Baacutsue ceinbat doian guerizaric eta gorputzera, irudineric eta izatera? Bada hori guztiori doa nic esan dodaneric eta J.C^o.c eguin evanera (8. or.)

Ecer-ezerik (45. or.)

Noguiño helduten dan (85. or.)

Aror pecatari itsua... aror celango osasunguei...aror celango precioa bear izan dan zure zorrac quitu eta paguetaco (101. or.)

Adberbioak

An oparo yan, naroro edan, galanto yanci... (43. or.)

Deungaro eguina (4. or.)

Aurtemin (71. or.)

Aditzak

Aginteran erabiltzekoak: *Erdue bada cristiñau onac...* (46. or.)

Esan /iron: *zauri orreec dirauste...* (91. or.)

Ecce homo dirautse... (77. or.)

Hika testuinguru markatuan (3) [Judas apostoluak Jesukristori: *ic esan doc Yangoicoaren Seme asala i: guzurra doc ori. Ic esan deustac, baakiala ic, ni cetan nayabilen: echoat nic ire arduraric. Orche yaiozac, iri eracutsico deuenac?* (69. or.)].

Aditz lokuzioak

Ernegadu aguinean (3. or.), *il aguinean* (62. or.)

Perpau koordinatuak

Zuenac dira gauza guztia, nai dala mundua, nai dala bicitzea, nai erio-tzea, nai aurrean daucazuena, nai guero etorrigo dena. (83. or.)

Perpau distributiboak

... eta alan diño san Agustinec ce, celan Jaungoicoac guizona beretzat eguin evan, alan guizonentzat eguin evazala gauza guztia... (83. or.)

3.3. Lokuzioak

Berehala sumatzen ditugu haren lerroetan halakoak, usu erabiltzen baititu egun falta izaten ditugunak:

Onantzean eta arantzean (8.or.)

Onic onenean (9.or.)

Orain bereon (9. or.)

Inoren buruco sitza icusi oi da, eta norberen buruco otsoa ez (10. or.)

Alanbere celan-alan (35. or.)

Minen minez (39. or.)

Bein-danic bein icusi cituzan asco ta asco (65. or.)

Baliabide estilistikoak (konmutazioa): Il da Yesucristo gugaiti: gugaiti il Yesucristo (59. or.)

Doa doaric emoten yacu ceimbat gura (19. or.)

3.4. Arlo bereziak

Harrigarri badirudi ere, idazle zaharrak ezin agortu ahaleko iturriak dira gu-retzat ere. David Crystal hizkuntzalariak esan legez, gizarte-maila duen orok eska

(3) ZAVALA, JUAN MATEO DE: *El verbo regular vascongado del dialecto vizcaíno*. San Sebastián, 1848. 166. or. : «25. Igualmente en la pasión del Redentor estarían bien puestas en conjugación de *ic* las expresiones que los Judíos y soldados dijeron a Cristo con desprecio y desacato...»

dezake hizkuntzaren aldetik zehaztapen eta izendazioa. Halaxe esan digu Arejittak berak ere, hots, *ahalegin berarizko bat egitera behartuak gara uneoro, edo zuzenbidea dela, edo filosofia dela, edo zientzia zehatzak direla... edo administrazioak barrutzen duen eremu zabal-askotarikoa dela, kulturak sortzen dituen kontzeptu berri guztiei euskal ordezkokoak bilatzen eta ahal dela ondo asmatzen.*

Asmatze horretan, bistan da, euskaldunok aspalditik ari gara. Tamalez eta ondamuz, askoren ahaleginak ezezagun zaizkigu, denboraren joan-etorriak ezabatu dituelako haien zantzuak.

Badira, hala ere, guregana iritsi direnak, azal horiztatu baina mami sendoarekin. Horra, berriro ere, egunotako auzia: haietatik zer ekarri eta zer utzi bazterrean. Zilegi bekit, guretzat puri-purian dagoen arlo bati helduz, harako esamoldeak biltzea, tradizioetik zer hartu zeregin horretan. Zabalak hezurramitu zituen horiek, barra-barra zebilena idatziz eta onduz, gerora ere, entzule euskaldunek aise eta molde errazenean uler zezaten:

3.4.1. Justiziaren erakundeak eta auziak

Cabildu beneragarriac, yusticiaco yaun prestuak (3. or.)

Belan querellea; escribaua batetic, letradua bestetic; gastetan da dirua, ichiten da bearra, eta au guti au ontzat eroaten da, yagotearren onrea (31. or.)

Ceimbat onelango auci ikusten dira mundu zabalean! Gozetan dira errenta andiac, baya eta lauciri emon gura ondasun oneec ichicituezanac gaitic (271. or.)

3.4.2. Salerosketa eta tratuak

¿Ceimbatec Zakeoc leguez lortu izango dozuez ceuen diruac legue eztan bidetic, eta artu-emon eta salduerosi okerracaz? (12. or.)

3.4.3. Zergak

Erregueari zor yacazan contribuciñoac (pechuac) paguetea galarazo gura evala (49. or.)

3.4.4. Foruak eta lege bereziak

Azotiac eta curutzeango eriotza lotsagarria cirean Erroma-tarraí, eta euren foruac zituezan nobleai ecin emon leikioezanac... (75. or.)

3.4.5. *Jabetza eta eskritura*

Irudi gisa erabilia: *J. C. °c quenduten deutso Demoniñoari zure ganean eucan escriturea, borretan dau, urratuten dau; eta yosten dau curutze orretan, eta zuc eguiten dozu escritura barria Demoniñoagaz, ceinen bitartez ezagututen dozu ceure ugazaba eta nagusizat...* (103. or.)

3.4.6. *Testamentua*

Badauco cegaz atera testamentuan ichi cirean aguindu eta mandaac, eranzungo dau eztaucala obligaciñoric, eta ifinico dau auci bat ez paguetea-rren (270. or.)

4. ETORKIZUNERAKO NEKEAK

Euskararen akademiak lan ugari egiten ditu. Lanok ugari izan arren, beharrezkoak ere badira euskararen aitzinamendurako, Akademiak berak jatorrizko konpromisoa baitu euskararekin, berori ikertzeko eta jagoteko. Aldiotan, alabaina, ikerkuntza bultzatu beharrean gaude, berori baita oinarririk sendoena hizkuntzaren bizitzan eragin zabaleko izan daitezkeen erabakiak modu fidagarrian hartzeko.

Bitarikoa da, hortaz, euskararen corpusarekiko dugun egin- beharra, ikerkuntzarekin batera, ikerkuntza horien fruituak gizarteratu eta kanporatu beharra dagoelako, batez ere akademiaren eskutik. Maiz jazotzen dira bidegintza horretan tirabirak eta teinkada gogorrak, batzuen eta bestetzuen zereginak egoki zertu arte.

Berrikitan izan dut eskuetan katalan hizkuntzaren eremuan eginiko lan zirrargarria (4). Bertara bildu ditu egileak ahozkoa eta idatzizkoa, hizkuntza-erregistroen arabera egoki mailakatuta. Hartara, ahozkorik ahozkoena oinarri hartu eta hortik aurrerako pausoak eman ditu formaltasunaren sailkapenean, bigarrenez unibertsitateko ahozko eskolak ikertzeko; eta bi erregistro horiek haztatu ditu, azkenez, unibertsitateko testu idatziekin. Ondorioek, bistan da, berrindartu egin dute lehendik genekiena, baina guztiz baliagarri dena gure kasuan ere, hau da, ahozko hizkerak bateratzen dituela entonazioa, testu-loturak eta perpaus-konposizioa, hiru osagai horiek zehazten baitute hark behar duen premia komunikatiboen egokitasuna. Aldiz, idatzizkoa sintaxiaren alderakoa da, gramatikalizazio-maila sakonagoa duela.

(4) Castellà Lidón, Josep M. (2004): *Oraltat i escriptura. Dues cares de la complexitat del llenguatge*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Barcelona.

Ahozkoak osagai linguistiko urriagoak erabiltzen baditu ere, osagai horiek balio ugariagoak dituzte. Lokailu gutxiegi badira ere, horietako bakoitzak erabilera desberdin gehiago ditu. Euskararen konektore eta lokailu horiek idoro beharrean gaude, gure premien arabera jokoan jarri eta baliatzeko. Altxorra, zer esanik ez, testu klasikoetan da, idatzizkoetan nahiz ahozkoetan.

Beharrik, teknikak eta makinak ditugu egun horretarako bidelagun apropos, eta, euskararen corpusak moldatzen ari garen honetan, idatzizkoa ez ezik, ahozkoa ere aintzat hartzeko modukoa da. Horretarako argumentuak erruz eta zoli eman dizkiguzu, eta ez izan beldur, ondo jasota daude horiek, geroko batean, gaur uste eta asmo dena, bihar-etzi izaera eta muin izan dadin.

5. KODAREN ANTZEKOA

Adolfo Arejita bilbotar euskalduna hartzen dogu gaur Euskaltzaindian. Badakit urte askoren buruan zure ametsa eta bizipozak bete dirana. Zorionak, berebat, zure emazteari, Laura Urubururi, zure seme Iurgi eta alaba OIaiari, etxekoei, eta Labayru Ikastegian urte luzetan zehar zugaz behar egin daben beste askori be, euskara aurrera eroan dozuelako, egoarri eta ahalegin handiagaz.

Gaur egun pozgarria dozu, Adolfo. Ohorea, dedua, aipamena egiten deusugu, euskararen alde eta mesederako egin dozun lan bikainagatik. *Honores mutant mores*. Halaxe esan ohi da. Horrexegatik da gaurkoa egunik aproposena zuri azaltzeko zuegandik espero doguna, hau da, orain artekoaz gain, zure ekarriak Akademiaren zereginetan jartzea, kargua hartzen dozulako eta karga handiagaz jardun beharko dozulako. Horiek horrela, Adolfo, luze baino lehen ikasi beharko duzu *honor* eta *onus* batera eta ber-bertatik deklinatzen.

Horretarako nahi zaitugu, gugaz bat egin eta lan egin dagizun, euskara gero eta aurrerago joan daiten. Ez daiten gerta, zuk zerorrek inoiz landu dituzun Bilboko Gabon Kanten esamolde haren antzera, euskaldunak halakoxeak be ez izatea:

Bakotxak bere izkuntza/ azturik badegu/ bakian gagoz eta/ ikasi bihar dogu./ Zerren ezpadakigu/ euskaraz berbeiten,/ nork igerriko gaitu/ bizkaitarrak garien?

Igarri ez ezik, ageriko nahi du Euskaltzaindiak euskara, Bilbon eta Euskal Herri osoan. Horretan du egingizun, eta horretarako izan nahi ditu zure jakituria eta laguntza.

Mila esker. Esan dut.